

PŘEHLED ANTICKÉ MATEMATIKY

Zdeněk Halas

Dějiny matematiky I, MFF UK

10. října 2016

Přehled antické matematiky

Vývoj antické matematiky – základní periodizace

1. 600 až 430: Thalés, Pýthagorás

2. 430 až 300: Hippokratés, Theodóros, Theaitétos, Démokritos, Eudoxos z Knidu (proporce, exhaustivní metoda, astronomie)
Menaichmos (kuželosečky)

Eukleidovy *Základy* (300 př. Kr.): planimetrie, proporce, aritmetika, iracionality, stereometrie

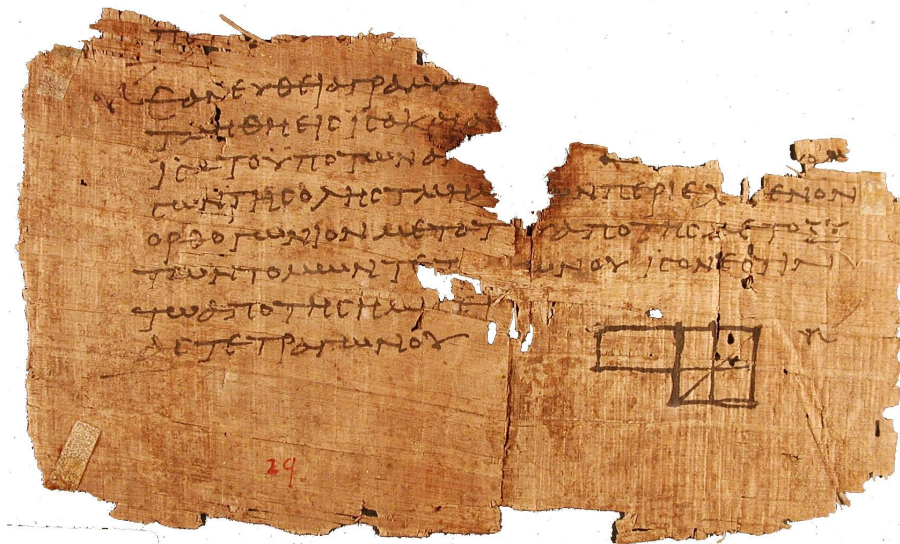
3. 300 až 170: Eukleidés, Archimédés, Apollónios
Eratosthenés z Kyrény

4. od 170 př. Kr.: Hérón, Klaudios Ptolemaios, Diofantos
Pappos (4. stol.), Proklos (5. stol.)
6. stol.: Simplikios, Ióannés Filoponos

Text Eukleidových *Základů*

nejstarší opis – Theónova verze z roku 888
Theónových revizí většina
existují zlomky ze 3. stol. a rkp. předtheónovské verze
arabské překlady překládány do latiny
některé latinské překlady odrážejí původní Eukleidův text lépe
moderní editoři – upraveno podle soudobých interpretací
(konzistence, lectio difficilior, ...)

Text Eukleidových Základů

Text Archimédových spisů

kodexy A, B, C

kodex A: Lev Matematik, 9. stol.
nechal shromáždit Archimédovy spisy a sestavil jednotný kodex

kodex B: 9./10. stol., páka, těžiště

kodex C: polovina 10. stol., jediný dochovaný

A, B se dostaly na Sicílii, 1266 (padl Manfréd Sicilský) v rodové knihovně

válečná kořist papežské kurie – knihovna převezena do Říma

časem se každý kodex dostal jinam

oba se nakonec ztratily

1. období (600 až 430 př. Kr.)

„počátek“: geometrie poprvé objevena mezi Egyptany
vznikla z potřeby opakovaného vyměřování země po záplavách Nilu

Proklos (In Eucl. 64, 23):

Není překvapivé, že objev této (tj. geometrie) a dalších věd má svůj počátek v nutnosti, poněvadž vše při vzniku přechází z nedokonalosti k dokonalosti.

Takže [Egyptané] přirozeně přešli od smyslového vnímání k praktickým výpočtům a od výpočtů k úvahám.

aisthésis – logismos – nús

1. období (600 až 430 př. Kr.)

Thalés z Miletu

Proklos (In Eucl. 64, 23):

Stejně jako u Féníčanů dala potřeba obchodovat popud k pečlivému studiu čísel...

Thalés, který cestoval do Egypta, byl prvním, kdo tuto vědu (theóriá) přinesl do Řecka.

Sám učinil mnoho objevů a mnohým svým následovníkům zanechal základní nauky; některými problémy se zabýval obecněji, některými pak spíše empiričtěji.

1. období (600 až 430 př. Kr.)

Thalés z Miletu

Výsledky připisované Thalétovi

- ▶ kruh je dělen průměrem na dvě části (důkaz)
- ▶ úhly při základně rovnoramenného $\triangle$ jsou si rovny
- ▶ vrcholové úhly jsou si rovny (dokázal až Eukleidés)
- ▶ shodnost $\triangle$ – usu (vzdálenost lodí)

interpretace (některé připisovány Eudémem, ale...)

poprvé explicitně paradox nekonečna

problém není v tom, že by veličiny nebyly dělitelné do nekonečna,
ale nejsou dělitelné na nekonečně mnoho částí

tj. rozdíl mezi aktuálním a potenciálním nekonečnem (apeiron)

1. období (600 až 430 př. Kr.)

Pýthagorás ze Samu (6. stol.)

z politických důvodů musel odejít ze Samu
cestoval po Mezopotámii a Egyptě
usadil se v Krotónu

prý obětoval býka při objevu věty, jež je mu připisována

matematickou filosofii přetvořil do podoby svobodného vzdělávání
tím, že obecně zkoumal její základy
a věty rozebíral nelátkově a rozumově

objevil také nauku o iracionalitě / proporcích (a(na)logon) ???
a strukturu kosmických těles (platónská tělesa)

význam pýthagorejců možná přeceněn díky novoplatonikům
(Porfyrios, Iamblichos, Proklos)

1. období (600 až 430 př. Kr.)

pýthagorejci

aritmetika, figurální čísla, hudební intervaly, ...

součet vnitřních úhlů v $\triangle$ je 180°

konstrukce pravidelných mnohoúhelníků (5úh.)

příkládání ploch

1. období (600 až 430 př. Kr.)

eleaté

nejsou zmiňováni: ani mat. díla, ani komentátoři

Parmenidés (6./5. stol.): logické usuzování

Zénón z Eleje (5. stol.): paradoxy nekonečného dělení

eleaté jistě měli vliv na:

- logické budování matematiky
- pojem veličina

vzájemný vliv: filosofie, matematika, aplikované vědy, medicína, politika

1. období (600 až 430 př. Kr.)

další zástupci

Anaxagorás:

- kvadratura kruhu?
- problém rozmístění divadelních kulis, aby vytvořily patřičný dojem (perespektiva)

Oinopidés z Chiu:

- konstrukce kolmice
- přenesení úhlu
- sklon ekliptiky (24° , pomocí konstrukce pravidelného 15úhelníku)

2. období (430 až 300 př. Kr.)

Hippokratés z Chiu (2. pol. 5. stol.)

- dochovaný zlomek: kvadratura měsíčků
- mnohem náročnější, než zmínky u presókratiků či Platóna

Démokritos z Abdéry

- hranol má oproti jehlanu s touž podstavou a výškou trojnásobný objem
- totéž pro válec
- pomocí atomistických úvah, bez důkazu

Theodóros

- odmocniny nečtvercových čísel jsou iracionální
- důkaz až do 17

2. období (430 až 300 př. Kr.)

V Platónově dialogu Theaitétos (147d):

Tuhle Theodóros nám znázorňoval obrazci cosi o mocninách, o čtverci obsahujícím tři čtverečné stopy a o čtverci obsahujícím pět čtverečných stop, že svou stranou nejsou souměřitelné se čtvercem o jedné stopě, a tak probíral jednu mocninu po druhé až po čtverec o sedmnácti čtverečných stopách; při tomto se nevím proč zastavil.

A tu nás napadla taková myšlenka – když se jevilo, že těch mocnin je nekonečné množství – pokusit se je sebrat v jedno jméno, kterým bychom nazvali všechny ty mocniny.

2. období (430 až 300 př. Kr.)

Platón a jeho současníci

Platón

- zmínky o matematice v některých dialozích (Theaitétos, Menón, ...)
- Akadémie ovlivnila matematiku 4. stol. (dle Prokla)

Theaitétos z Athén

- klasifikace iracionalit (X. kniha *Základů*)
- konstrukce pravidelných mnohostěňů (XIII. kniha)

Archýtás z Tarentu (3 zlomky)

1. řešení problému dvou středních úměrných

$$a : x = x : y = y : b$$

2. aritm., geom., harmon. průměr

3. poprvé explicitně dělení matematiky na aritmetiku, geometrii, astronomii, músiku

2. období (430 až 300 př. Kr.)

kvadratura kruhu

Hippiás

- kvadratrix (připsáno pozdějšími autory)

Antifón

- kvadratura kruhu

vepisované mnohoúhelníky se nakonec stanou kruhem

Brýsón

- kvadratura kruhu

- obsah kruhu vyjadřuje jako aritmetický průměr obsahu veps.

a ops. mnohoúhelníku

2. období (430 až 300 př. Kr.)

Eudoxos a jeho žáci

Eudoxos z Knidu

- exhaustivní metoda (XII. kniha):

poměr obsahů kruhů = poměr čtverců průměrů

poměr objemů koulí = poměr krychlí průměrů

objem jehlanu a kuželu

- poměry (V. kniha): Def. V, 5: $a : b = c : d$,

pokud $ma = nb$ a $mc = nd$, nebo jsou zároveň větší či menší

- astronomie

Menaichmos

- objev kuželoseček (dvě střední úměrné)

- zde také explicitně metoda analýzy a syntézy

dochován zlomek

Deinostratos

- užití kvadratrix (kvadratura kruhu, trisekce úhlu)

3. období (300 až 170 př. Kr.)

Eukleidés, Archimédés

Eratosthenés z Kyrény

- Eratosthenovo síto
- měření Země
- výsledky z mnoha oborů

Apollónios z Pergé

- Kónika (Kuželosečky)

Dionýsodóros

- objem anuloidu (ztraceno)
- doplnění Archimédova (neúplného) řešení problému rozdělení koule rovinou na 2 části s daným poměrem objemů (kubická rovnice)

3. období (300 až 170 př. Kr.)

Zénodóros

- isoperimetrické útvary (větší zlomky u Pappa a Theóna): pokus o důkaz, že kruh a koule jsou útvary s největším obsahem/objemem při daném obvodu/povrchu

Níkomédés

- konchoida (trisekce úhlu)

Dioklés

- O zápalných zrcadlech (jen arabsky)

- kisoida

4. období (po 170 př. Kr.)

Hérón z Alexandrie (1. stol. př. Kr.)

- aritmetizace geometrie

Sfériky (kol. 100 př. Kr.): Theodóros z Bithýnie, Menelaos z Alexandrie

Klaudios Ptolemaios (*Almagest, Geografie*)

- goniometrie

novopýthagorejské pojetí aritmetiky:

- Níkomachos z Gerasy: *Úvod do aritmetiky*

- Theón ze Smyrny: *Matematické znalosti užitečné k četbě Platóna*

Diofantos (3. stol. po Kr.)

- Aritmetika, symbolický zápis

Hypsiklés (2. stol. po Kr.)

- XIV. kniha, pravidelné mnohostěny

4. období (po 170 př. Kr.)

Pappos (4. stol. po Kr.)

- Matematická sbírka

Proklos (5. stol. po Kr.)

- komentář k I. knize Eukleidových *Základů*

Ióannés Filoponos (6. stol. po Kr.)

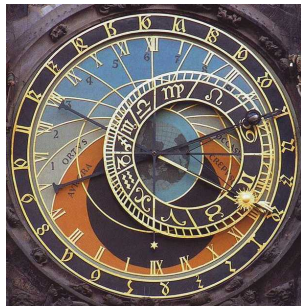
- O užití a konstrukci astrolábu

Simplikios (6. stol. po Kr.)

- komentáře

Ióannés Filoponos (6. stol. po Kr.)

O užití a konstrukci astrolábu

aplikace (android): 2play astrolabe

Přínos antické matematiky

axiomatická metoda

nesouměřitelnost (iracionalita)

exhaustivní metoda

Archimédovo vážení

astronomie – geometrické modely

goniometrie

kuželosečky